

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ROMANCI YÖNÜYLE İSMAIL ŞİHLİ ISMAIL SİHLİ WITH NOVELIST ASPECT

Ayvaz MORKOÇ*

Öz

Azerbaycan edebiyatında hikâye ve romanlarıyla kendine yer edinmiş İsmail Şihli Kazak ilçesinin Şihli köyünde dünyaya gelmiştir. Zengin sözlü ve yazılı edebiyat geleneğine sahip Kazak kültür muhitinde büyüyen Şihli edebi yürüyüşüne Őirle başlar. Zamanla kendisine ün kazandıran hikâye ve romanlarıyla dikkat çeker. İlk nesir eserlerini 1940'lı yılların sonunda kaleme alan edip savaş konusuna ağırlık verir. "Konserv Kutuları", "Seheri Güzleyirdik", "Kerç Sularında" başlıklı hikâyelerinde savaşın insan psikolojisinde yarattığı olumsuzlukları işlemiştir. *Ayrılan Yollar ve Dağlar Seslenir* başlıklı ürünleri çok sayıda olumlu eleştirinin yönetildiği eserler olarak dikkat çeker. Sosyalizm realizmi ilkelerine uygun biçimde yazdığı ilk eseri *Deli Kür* en başarılı romanları arasında kabul edilir. Bu eserin başında Çar hükümetinin Azerbaycan'ı ele geçirerek sömürge haline getirmesi tasvir edilir. Romanda tarihi olaylar ile bu olayların cereyan ettiği dönemdeki toplumsal psikoloji ve cemiyetteki tezatlar başarılı biçimde anlatılır. Ayrıca sınıflar arası çatışma realist sahneler ve ifadeler vasıtasıyla verilir. Karmaşık gibi görünen kompozisyon yapısına sahip *Ölen Dünyam*'da 1920'li yılların olayları tasvir edilmiştir. Toplum yapısı ve insan ilişkileri realist bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsmail Şihli, Azerbaycan Romanı, Ayrılan Yollar, Deli Kür, Ölen Dünyam.

Abstract

Ismail Sihli, who has earned himself a place in Azerbaijani literature with his stories and novels, was born in the village of Sihli in the Kazakh district. Growing up in the Kazakh district, which has a rich oral and written literary tradition, Sihli begins his literary adventure with poetry. He draws attention with his stories and novels that made him famous over time. He writes his first prose works at the end of the 1940s and focuses on war. In his stories titled "Konserve Kutuları" (Canned Food Boxes), "Seheri Güzleyirdik" (We would Observe the Dawn), "Kerç Sularında" (In the Waters of Kerch), he addressed the negative effects of war on human psychology. His works titled *Ayrılan Yollar (Diverging Roads)* and *Seheri Güzleyirdik Mountains Call Out* attract attention as works which received many positive criticisms. His first work written in accordance with the principles of socialism realism, *Deli Kür (Crazy Kur)*, is considered among his most successful novels. At the beginning of this work, the capture of Azerbaijan by the Tsar's government and its colonization is depicted. In the novel, historical events and the contrasts in social psychology and society in the period when these events took place are successfully conveyed. Also, the conflict between classes is provided through realistic scenes and expressions. *Ölen Dünyam (In My Dying World)*, which seems to have a complicated composition structure, the events of the 1920s are depicted. Social structure and human relations are revealed with a realistic perspective. Our aim in this article is to reveal the story writer and novelist aspects of Ismail Sihli, who is one of the influential literary figures of Azerbaijan, by using the available data and written materials.

Keywords: İsmail Şihli, Azerbaijani Novel, Ayrılan Yollar, Deli Kür, Ölen Dünyam.

1. Giriş

Azerbaycan'ın kuzeybatısında bulunan Kazak ilçesinin (rayon) Şihli köyünde 22 Mart 1922 tarihinde dünyaya gelen İsmail Kahramanoğlu Şihli (Őihlinski), ömrünün çocukluk yıllarını burada geçirir. Hemen bütün kaynaklarda onun 22 Mart 1919 tarihinde dünyaya geldiği yazılmış olsa da yıl bilgisi yanlıştır. 1928 yılında Kosalar köyü okuluna adım atan İsmail Bey, bu okuldan 1934 yılında mezun olur. Aynı yıl Kazak

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9470-9656, ayvazmorkoc@gmail.com

İlköğretmen Okulu'na (Müellimler Seminariyası) kaydı yapılmak istenir. Gerçek yaşı küçük olduğundan onu ilkin okula almak istememişlerdir¹. Dönemin en kaliteli eğitim kurumlarından birisi olan bu mektebe kabul edilmeyeceğini tahmin eden ailesi çaresizlikten küçük İsmail'e yeni bir tevellüt tarihi belirlemiştir. Yaşını belgelerde yükseltme operasyonu ve kendisine yöneltilen Matematik sorularındaki başarısı onun okula kabul edilmesini sağlamıştır (Ceferov, 2019, 189). Zamanın en modern eğitim kurumundan olan bu okuldan 1936 yılında mezun olur. Ardından bir buçuk yıl kadar Kosalar köyünde baş grup rehberi ve öğretmen olarak görev yapar. 1941 yılında Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü Dil ve Edebiyat Fakültesi'nden mezun olur.

Şıhlı, 2. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet ordusu saflarında Kuzey Kafkasya, Doğu Prusya ve Belarusya cephelerindeki birliklerde askerlik vazifesini ifa eder. Gerek hayatının şekillenmesinde, gerekse sanatçı kişiliğinin olgunlaşmasında cephe hattındaki yaşamışlıkların önemli tesiri olur. Kendisiyle yapılan mülakatta cephede hayatı, dostluğu, yokluk ve imkansızlıkları tanıdığını, ölümün kol gezdiği yerlerde ümit etmeyi öğrendiğini söyler. Savaş yıllarında zengin cephe tecrübelerini hayatına tatbik etmekle yetinmeyen müellif, bunları eserleri sayesinde halka da ulaştırır (Müşfik, 2019, 2).

Bakü'de Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Dil ve Edebiyat Fakültesi'ne dahil olur. Okulda o yıllarda yetenekli genç ediplerden Telet Eyyübov (1916-1977), Böyükağa Qasımzade (1916-1957), Enver Elibeyli (1916-1968) gibi isimlerle yakın arkadaş olur. Repressiya adıyla anılan ağır baskı yıllarında öğrencisi olduğu üniversite hocalarının büyük bölümü sudan bahaneler ve alakasız sebeplerle hapse atılmaktadır. Bu keyfi uygulamalardan İsmail Şıhlı da nasibini alır. Bey soyundan geldiği, eski zengin ailenin çocuğu olduğu için neredeyse gün aşırı sorguya çekilen Genç İsmail'in o dönemde baskılara dayanamayıp psikolojik sarsıntılar geçirdiği görülür. Nesir vadisinde sağlam adımlarla yürümek isteyen müellif, bir gün tavsiyelerini almak üzere edebiyat dünyasının dikkate değer isimlerinden Mehdi Hüseyin'i (1909-1965) ziyarete gider. Önce nasihatlerini sıralayan Mehdi Hüseyin ona çok okuyarak derin düşünmeyi ve edebiyat dünyasına küçük hikayeler yazarak adım atmayı tavsiye eder. Hemşerisinden farklı bir muamele ve övgü bekleyen Genç İsmail, bu buluşmanın ardından bir süre içine kapanır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Mehdi Hüseyin'in sözleri onun nitelikli bir yazar kimliği kazanmasında çok tesirli olacaktır. (Qasımzade, 2005, 7-8)

Azerbaycan Yazarlar Birliği'ne 1949 yılında üye olan Şıhlı'nın eserleri çok sayıda yabancı dile tercüme edilmiştir. Kaleme aldığı *Ayrılan Yollar* ve *Deli Kür* isimli romanlarıyla edebiyat dünyasında ses getirmiş olan edip Azerbaycan'da 1960 neslinin öncü isimleri arasında yerini alır. (Adıgüzel, 2018, 78-79) 1965'te Azerbaycan Yazarlar Birliği'nde katiplik vazifesine getirilir. 1976'da Azerbaycan gazetesinde baş redaktör olan Şıhlı, 1981 yılında ise Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin ilk katibi, 1987'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yazarlar Birliği'nin başkanı olur.

Azerbaycan Türk edebiyatı, 1960'lı yıllara kadar, Sosyalizm realizmi olarak bilinen edebi anlayışın tesiri altındadır. Sosyalizm realizmi Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ardından parti edebiyatı anlayışının ve sanat ideolojisinin reklam aracı olarak kullanılmaya başlar. Bu anlayış dönemin sanatçılarına zorla dayatılan ve katı kuralları bulunan güdümlü bir edebiyat akımı olarak kendini gösterir. Bu dönemde sanatçılar Sovyet inkılabını kabullenmeye, ihtilal öncesinin tüm değerlerini inkar etmeye zorlanırlar. Sosyalizm realizmi tesiriyle kaleme alınan eserlerde yazarlar sunulan çerçevenin dışına çıkamazlar. Bu sebeple kendi gerçek düşüncelerini, sanatçı kişiliklerini ortaya koyacak örnekler veremez olurlar. Azerbaycan'da bilhassa 1920'li yıllarda başlayıp 1960'lı yıllara kadar devam eden edebiyat, tamamen ideolojik ve güdümlü bir edebiyattır. Belirlenen çerçevenin dışına çıkanlar rejim muhalifi oldukları gerekçesiyle sürgüne gönderilmiş veya ölüm cezasına çarptırılmıştır. Azerbaycan edebiyatında Hüseyin Cavid (1882-1941), Ahmed Cavad (1892-1937), Sultan Mecid Genizade (1866-1937), Mikail Müşfik (1908-1938), Selman Mümtaz (1884-1941), Henefi Zeynalli (1895-1937) gibi edebiyatçılar bunlardan sadece birkaçıdır. Baskıcı ideolojinin egemen olduğu böyle bir sanat atmosferinde yüksek seviyeli, kaliteli ve özgün eserlerin gün yüzüne çıkması mümkün olmamıştır (Adıgüzel, 2004, 115-116)

1960'lı yıllar Azerbaycan edebiyatında yeni bir anlayışın başlangıcı kabul edilir. Bu dönemde matbaa yüzü gören eserlerde ya yeni Azerbaycan toplumunun ya da dönemin çağdaş insanının ele alındığı görülür. Totaliter rejim baskısının kısmen zayıfladığı bu dönemde realist bakış açısıyla kaleme alınan eserlerde farklı anlatım vasıta ve teknikleri tercih edilir. 1960'lı yılların yeni anlayışını benimseyen edipler esasen savaş ve siyasi kaos ortamını yaşamamış edebiyatçılardır.

¹ Kimliğinde resmi yaşı küçük ve ufak tefek bir fiziğe olduğu için okul yönetimi ilk etapta Genç İsmail'i okula kaydetmek istemez. Ancak okul müdürü tanınmış eğitimci Mirkasım Efendiyev bütün sorumluluğu üzerine alır. Aynı zamanda matematik öğretmeni olan Mirkasım Bey, onu hususi olarak Matematik dersinden imtihana tabi tutar. İsmail'in başarılı ve zeki bir öğrenci olduğunu görünce enstitüye kabul eder.

Azerbaycan edebiyatında 1960 nesline mensup isimler sağlam eğitim almanın ötesinde öğrendikleri ileri derecedeki Rusça aracılığıyla hem Avrupa, hem de dünya edebiyatlarını yakından tanıyorlardı. Klasik eserleri derinlemesine inceleyip resmi Sovyet ideolojisinin dayatmacı kalıplarının kısmen dışına çıkabiliyorlardı. Bu gruptaki şahsiyetler arasında Bayram Bayramov (1918-1994), Hesen Seyitbeyli (1920-1980), Ezize Ceferzade (1921-2003), Hüseyin Abbaszade (1922-2007), Gülhüseyin Hüseyinov (1923-2013), Salam Gedirzade (1923-1978), Şiheli Gurbanov (1925-1987), İsa Hüseyinov (1928-2014), Çingiz Hüseyinov (d. 1929), Sabir Ehedli (1930-2009) vardı. İsmi zikredilenler içinde İsmail Şihli'yi bilhassa anmak gerekir. Bu nesil İkinci Dünya Savaşı'nı çok genç yaşlarda idrak eden ediplerden oluşuyordu. Her ne kadar bir kısım edebiyatçıda savaş teması kısmen devam etse de bu dönemin yazarlarında genel olarak savaş mevzuu tercih edilmiyordu. Bütün ilgilerini savaşın ardından ortaya çıkan toplumsal sorunlara, köy ve şehirdeki çalışma hayatına, emekçilerin maddi manevi dünyasını kavramaya yöneltmişlerdi. (Akpınar, 1994, 78)

1960'lı yıllar sadece Azerbaycan edebiyatında değil, bütün Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan halkların edebiyatında önemli değişikliklerin idrak edildiği bir dönemdir. Bu yıllara ait en önemli siyasi gelişme Stalin'in iktidarının tamamen sona ermesidir. (Adıgüzel, 2007, 24). Ardından baskıcı uygulamaların belli ölçüde yumuşatıldığı görülür. Gerçek romancılığı katı sansürün esnetildiği bu dönemde gösteren İsmail Şihli nesir vadisinde ün kazanmaya, Azerbaycan edebiyatında 1960 nesrine katkı sunmaya başlar. Tehran Elişanoğlu, *Deli Kür* romanının yazılış tarihini göz önünde bulundurarak eserin 1960 nesrinin gelişim çizgisinde belli bir yeri olduğunu söyler.

Yeni nesrin başka bir numunesi İsmail Şihli'nin Deli Kür romanının yazılış tarihi yazar tarafından 1957-1967 yılları arası olarak belirtilmiştir. Bu kayıt tesadüfen düşülmemiştir, yazarın sosyalizm realizminden Ayrılan Yollardan sonra, edebiyat anlayışında yeni nesre doğru değişme ve gelişmenin sürekliliği olarak da anlaşılabilir (Adıgüzel, 2007, 24; Elişanoğlu, 1999, 36)).

Bir milletin dilinin, gelenek ve göreneklerinin, medeniyetinin, dini değerlerinin, kendini ifade etme şeklinin, davranış tarzı ile iletişim biçiminin tek bir potada eritilerek uygulamaya geçirilmesine milli kimlik denir. Sıralanan niteliklerin tamamının veya bir kısmının sanatçının eserine yansıtılması milli kimliğin ifadesi olarak değerlendirilir. Müellifin bağlı olduğu toplumun kendine özgü yapısı, edibin hayata bakış açısı ve dünya görüşü gibi unsurlar milli kimliğin edebi eserlerde farklı biçimde ortaya çıkmasına sebep olur. Ana dilini özgürce kullanamayan, siyasi rejimin baskısı sebebiyle milli bağımsızlık düşüncesini dile getiremeyen, işgal ve göç koşulları altında sömürgeci bir ülkenin dayatmasına maruz kalan edipler, milli kimliği serbestçe dile getiremezler. Kendi milli kimliklerinin tehlike altında kaldığını hisseden ediplerin bir kısmı, milli varlığını koruma iç güdüsüyle bu kavramı sürekli dile getirirler. Diğer bir kısmı ise kendini ve ailesini muhtemel saldırılardan uzak tutma dürtüsüyle açıkça ifade edemezler. Bu ikinci gruptakiler eserlerinde meramını gizleyerek fikirlerini sembolik ve alegorik biçimde anlatırlar. (Memmed, 2020, 4-5)

19. yüzyılın son yıllarında zor durumdaki Azerbaycan Türk halkının kaderini ve istikbalini düşünmek daha çok ülkenin aydınlarına kalıyordu. Bu yeni aydın zümresi milletin yükselmesi ve milli varlığın mutlaka korunması gerektiğine inanıyordu. Zümre mensupları toplumda eğitimi yaygınlaştırmanın ötesinde milli kimlik ve milli özgürlük uğrunda mücadeleyi amaçlıyorlardı (Swietochowski, 1988, 42). Takvimler 20. yüzyıl başlarını gösterdiğinde Azerbaycan'da hem romantik, hem de realist akıma mensup edipler vatan ile milli kimlik konularına ağırlık vermeye başlamışlardı. Abbas Sehhet (1874-1918), Mehmed Hadi (1879-1920), Hüseyin Cavid (1882-1941), Abdulla Şaik (1881-1959), Ahmed Cavad (1892-1937) gibi romantiklerin ve "Fahriyye" şiirinin müellifi Mirza Elekber Sabir (1862-1911) gibi realistlerin eserlerinde vatan ve milli kimlik ön planda yer almaktaydı (Barmanbay, 2020, 188). Sovyet döneminde Azerbaycan'da kültür, sanat, edebiyat alanlarında aktif rol üstelenen şahsiyetler sindirilerek yok edilmeye çalışılmıştı. Edipler "Mütereqqi" ve "mürtece" gibi sıfatlarla yapay biçimde iki gruba ayrılmış, eserlerinde yer alan kelimelere varıncaya kadar mercek altına alınıp incelenmiş ve kategorize edilmişlerdi (Erol, 2014, 62). Gelenek ve göreneklere, Türk töresine hususi kıymet veren İsmail Şihli, 1960'lı yıllardan başlayarak Azerbaycan'da milli kimliği öne çıkaran belli sayıdaki ediplerden biri olarak tebellür ediyordu. Şihli'nin totaliter Sovyet rejiminde dayatmacı uygulamaların etkin olduğu yıllarda kendisinden önceki ediplerden en belirgin farkı, eserlerinde milli kimliği ve milli değerleri açıkça dile getirip savunmasıydı. Kanaatimizce Şihli'nin bu tavrı onun hem cesareti, hem de başarısı olarak değerlendirilmelidir.

2. Sanatçı Kişiliği ve Edebi Faaliyetleri

1937 yılında Bakü'ye giden İsmail Şihli, Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nün Dil ve Edebiyat Fakültesi'ne öğrenci olarak dahil olur. Bu okulda öğrencilik yıllarında Sovyet yönetiminin baskıcı uygulamalarından kaynaklanan kaotik durum onu çok rahatsız etmiştir. Zira tecrübeli hocalar türlü

bahanelerle görevlerinden uzaklaştırılmakta, bir kısmı ise rejim muhalifi oldukları gerekçesiyle hapse atılmaktadır.

Bize edebiyatımızın ve dil tarihimizin mahir bilginleri ders vermediler, onları görmedik. Çünkü onların çoğu "halk düşmanı" ilan edilmişti. Bugün ders verenlerin yerine ertesi gün başkası geliyordu. Hissediyorduk ki, bir gün evvel ders vereni gece götürmüşler. Yerine ise Ali mektepte ders vermeye hazır olmayan bir genci gönderiyorlardı. Ali Sultanlı korkarak derse giriyordu. Demircizade epeyce görünmedi. Dediler muallimi Profesör Çobanzade'ye ekmek götürdüğü için tutuklamışlar. İdris Hasanov'un yüzünü bir defa gördük. Diğer muallimlerimizi de elimizden almalarından korkuyorduk (Ceferov, 2019, 190)

Edebi yürüyüşüne halk şiiriyle başlayan İsmail Şihli daha sonra nesir sahasındaki eserleriyle dikkat çeker. Edibin matbaa yüzü gören ilk ürünü olan "Kuşlar" şiiri *Edebiyyat* gazetesinde 1938 yılında yayımlanır. Müellifin nesir sahasında kendini geliştirmesinde Mehdi Hüseyin'in önemli katkısı vardır. Edebiyat vadisindeki yürüyüşüne yeni başlamış bulunan genç İsmail'in İkinci Dünya Savaşı'nı kaleme aldığı hikayelerini inceleyen Mehdi Hüseyin ona yol gösterici açıklamalar ve yapıcı tavsiyelerde bulunur. Şihli'ya bizzat tanık olduğu hadiseleri halkın rahatlıkla anlayabileceği sade dille yazmasını salık verir. Edibin tavsiyelere uyararak kaleme aldığı yeni ürünleri edebiyat dünyasında merakla okunmaya başlar. Başka bir ifadeyle İkinci Dünya Savaşı yılları İsmail Şihli'nin dil ve üslubunda köklü değişikliklerin görüldüğü bir zaman kesitidir.

1942 yılında Sovyetler Birliği ordusu saflarında askere alınan Şihli savaşın bitişine kadar bu görevini kesintisiz sürdürür. Askerlik vazifesi sırasındaki zengin gözlemlerinin ürünü olan hikayeler kaleme alır. Cepheye adım attığı andan başlayarak evine döndüğü güne kadar karşılaştığı, şahitlik ettiği tüm hadiseleri tek tek kaydeden İsmail Bey, sonradan kendisine yol gösterici nitelik taşıyan "günlük" oluşturmuştur. Bu durumu daha sonra matbaa yüzü gören *Cephe Yolları* isimli kitabında dile getirir. *Men her gün gördüyüm ve başıma gelen işleri defterime qeyd edirdim ve çalışırdım ki, heç neyi artırıp eksiltmeyim* (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007, 154).

1945 yılının Kasım ayında askerlikten terhis olan İsmail Şihli, cepheden erken olgunlaşmış, hayat tecrübesi kazanmış genç bir yazar kimliğiyle döner. Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başlar. Cepheye kanlı savaş tablolarına tanıklık etmiş olan Şihli, artık hayata daha farklı bakmaktadır. Gösterdiği büyük cesaret ve fedakarlıktan dolayı kendisine kızıl yıldız madalyası verilmiştir. Ancak eserlerindeki milliyetçi eğilimi fark eden ve siyasi görüşlerini öğrenen Sovyet yöneticileri ne ilginçtir ki onu Komünist Partisi'ne kabul etmemiştir (Ceferov, 2019, 192).

1947 ile 1948 yıllarında basın dünyasında yerini alan Hekimin Nağılı, Kerç Sularında, Seheri Gözleyirdik, Haralısan Ay Oğlan ve Konserv Qutuları isimli hikayelerinde doğrudan doğruya savaş ile savaşın ortaya çıkardığı çeşitli problemleri anlatır. Bu örnekler dikkatli gözle incelendiğinde Şihli'nin hikaye konularını bizzat tanık olduğu cephe önü ile cephe gerisinin çarpıcı hadiselerinden seçtiği, sıcak savaş canlı ve gerçekçi sahneler halinde tasvir ettiği görülür. 1950 yılında *Kerç Sularında* adlı ilk hikaye kitabı matbaa yüzü görür (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007, 154). İlk ürünlerinde yakından tanıdığı insanları, tanıklık ettiği hadiseleri tabii dil ve kendine özgü bir üslupla anlatır. Eserlerindeki tasvir ve tahkiyelerinde sıradan bilgiler vermekten ziyade durumu tablolar halinde gözler önüne serdiği görülür.

Belgesel nitelikli uzun hikaye (povest) olarak kabul edilen *Cephe Yolları* isimli eseri önce dergide bölümler halinde yayınlanır. Daha sonra kitap olarak basılan eserde savaş ve cepheye kanlı dövüş sahnelerini tasvir eden Şihli, kaotik durumun toplumda yarattığı travma ve ağır tahribatı kendine özgü bir söylemle dile getirir. 1970'li yıllarda yayımlanan Köynek ile Menim Reqibim gibi hikayelerinde artık cephenin sıcak sahnelerini değil, savaşın birey ve toplumda bıraktığı yıkıcı tesirleri anlatmaya yönelir. Cephe önünde türlü dehşet sahnelerine tanık olmuş dövüşçülerin savaş sonrasındaki hayatlarından kesitler sunar. Dikkatli gözle bakıldığında savaş temalı eserlerinin hemen tamamında güçlü bir otobiyografik içerik görülür. Yazar, sözü edilen eserlerde kendini hadisenin ilerleyişine tesir eden bir karakter olarak dahil etmiştir. Eserlerinde Azerbaycan toplumunun çağdaş hayatını ele alan Şihli, *Ayrılan Yollar* romanı ile Cerime, Qara At, Qızıl İlan ve Qonaq isimli hikayelerinde çağdaş insanın psikolojisini, açmazlarını, çelişkilerini irdeler. Bu ürünler yazıldığı yıllardan başlayarak hem edebiyatçılar, hem de geniş okuyucu kitlesi tarafından rağbetle takip edilmiştir.

İsmail Şihli, Azerbaycan'da savaş sonrasında kurulan üç adet sanayi şehrinde biri olan Daşkesen'i merak etmiştir. 1950 ile 1951 yıllarının yaz aylarını burada geçirerek, gözlem ve incelemelerde bulunmuştur. İki yaz boyunca Daşkesen'in daha çok genç yaştaki ahalisi ile iç içe yaşamış, onların gündelik hayatı, çalışma koşullarını incelemiştir. Ayrıntılı gözlemlerinin ürünü olan zengin materyali yazıya geçirerek bir eser vücuda getirmiştir. İşte sözü edilen Daşkesen izlenimlerinin bir sonucu olarak 1951 yılında *Dağlar Seslenir*

isimli kısa romanı ortaya çıkar. Şihli'nin eseri kaleme aldığı yıllarda Sovyet resmi sanat politikasında edebi eserde "çatışmazlık" ilkesi yürürlüktedir. Ne ilginçtir ki *Dağlar Seslenir* eseri muhtevasında resmi görüşe aykırılık bulunduğu gerekçesiyle "çatışmazlık" ilkesinin kurbanı olur. İsmail Bey, o yıllarda otorite kabul edilen bazı edebiyat duayenlerinin yönlendirmesiyle yeniden ele aldığı eserinde köklü değişiklikler yapma kararı verir. Hadiseleri zihninde yeniden canlandırma amacıyla tekrar Daskesen'e gitme, değişiklikleri yerinde görme ihtiyacı hisseder. Ancak kendi milli çizgiler taşıyan temel edebiyat anlayışıyla örtüşmeyen bu kısa roman onun içine sinmemiştir. Epey emek verdiği eseri yeniden yazmaktan vaz geçer. Zira her edibin severek çalıştığı konular, kendi edebiyat anlayışı ile sanatçı kişiliğine uygun yazım tarzı vardır. *Dağlar Seslenir*'de istediği uyumu yakalayamadığı görülen Şihli, buna karşılık *Ayrılan Yollar'da* roman vadisinde milli ve manevi damarını harekete geçirebilmiş ve esere kendi sanatçı kişiliğini başarıyla yansıtabilmiştir (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007, 156).

3. Ayrılan Yollar

İsmail Şihli'nin *Ayrılan Yollar* romanı 1954-1955 yıllarında kaleme alınmıştır. Romandaki hadiseler Yirmialtılar adı verilen kolhozda cereyan etmektedir. Tükezban Hala'nın oğlu İmran tahsilini tamamlayarak ziraat mühendisi unvanıyla evine döner. Babası kaçak kolhozcular tarafından öldürülünce yetim kalmıştır. Kolhoz başkanı Kurban Kosaoğlu, kolhozu keyfi biçimde idare etmektedir. Ancak İmran'ın dönüşüyle köyde hadiselerin yönü değişmiş, Kosaoğlu'nun rahatı iyice kaçmıştır (Şıxlı, 2005, 19). Önceleri kolhoz başkan yardımcısı olan Kosaoğlu, zamanla başkanlığa yükselir. Kosaoğlu'nun ikbal basamaklarını çıkmasında yardımcı olan kadın ise Sayalı'dır. Zeki bir kadın olan Sayalı, babasının zoruyla sevmediği bir adamla evlenmiştir. Kocasının tutuklanmasının ardından ondan hayır gelmeyeceğini anlamış, bir süre sonra Kosaoğlu ile hayatını birleştirmiştir. Yeni kocasıyla ortak dünya görüşüne sahip Sayalı, onun yüksek mevkilerdeki kilit görevlere yükselmesi için çaba sarf eder.

Savaş başladığında cepheye çağrılan Kosaoğlu, bilinçli biçimde kendini yaralayarak vazifesini tamamlamadan geri döner. Dolayısıyla o savaş kaçını bir hilekar seviyesine düşmüştür. Başkan seçildikten sonra başlarda kolhoza yararlı olan olumlu faaliyetlerde bulunur. Ancak zamanla kendi menfaat ortaklarının lehine rüşvet, torpil ve adam kayırma gibi ahlak dışı hareketler sergilemeye başlar. Buna karşılık köylülere düşmanca ve adaletsizce davranır. Ayrıca yönetim tarafından belirlenen miktardan daha fazla tahıl eken Kosaoğlu, köylüleri acımasızca çalıştırmaktadır. Böylece devletin yıllık üretim planlarında Yirmialtılar kolhozundan talep ettiği miktardan daha fazla ürün elde eder. Bu tavrıyla yönetimin gözüne girmek, üretim hedefini gerçekleştirdiği için ödül almak arzusundadır. Kolhozda kendi keyfi yönetimini tenkit edenleri zamanla tek tek bertaraf eder. İmran gibi zeki ve uyanık bir gencin köye gelişi onun kendi çıkarı için yaptığı planların bozulmasına sebep olur.

Bu sırada İmran köyde öğretmenlik yapan Nergiz ile karşılaşır. Ayrıca okulda birlikte eğitim aldıkları Zeynep de hoş bir genç kız olmuştur. (Şıxlı, 1986, 8) Küçük yaşta öksüz ve yetim kalan Zeynep'i İmran'ın annesi büyütülmüştür. Hem Nergiz, hem de Zeynep İmran'a ilgi duymakta, onu içten içe sevmektedirler. Ne ilginçtir ki, Kurban Kosaoğlu'nun yeğeni olan Şahnaz'da İmran'a sevdalanmış, onun ilgisini çekmek için olmadık hareketlerde bulunmuştur.

Kolhoza mensup köylülerden olan Kerim, Kosaoğlu'nun adaletsiz ve gaddar uygulamalarının ilk kurbanı olur. Kolhoz başkan yardımcısı görevini sürdüren Kazım da kötülükte Kosaoğlu'ndan aşağı kalmaz. Hukuksuz uygulamalara tahammül edemeyip karşı çıkan Zeynep türlü hilelerle haksız biçimde ustabaşılıktan atılır. İmran'ı alt edemeyeceğini anlayan Kosaoğlu, ona zarar vermek için her yolu denemeye başlar. Nergiz öğretmen ile İmran arasında gönül ilişkisi olduğu dedikodusunu yayarak İmran'ı zor durumda bırakır. Bu arada İmran uygun zamanı kollayarak Nergiz'e onu sevdiğini, evlenmek istediğini söyler. İlk etapta evlilik teklifini reddeden Nergiz bir süre sonra olumlu cevap verir. Bunun üzerine İmran'ın büyükleri Bakü'deki ailesinden Nergiz'i Allah'ın emriyle isterler. Evliliğe karşı çıkan kızın babası, gençlerin kavuşmalarını engellemekle kalmaz, Nergiz'in Bakü'den köye dönmesine de izin vermez.

Kaotik hadiselerin cereyan ettiği kolhozda yeni sıkıntılar baş göstermeye başlar. Kosaoğlu kendi çıkarlarına aykırı gördüğü İmran ile Kerim Kişi'yi kolhozdan kovmayı, böylece onlardan kurtulmayı planlamaktadır. Bu amaçla kolhozdakileri olağanüstü toplantıya çağırıp türlü iftiralarla düşüncesini kabul ettirmeye çalışır. Ancak onların kovulmasını sağlayamaz. Ayrıca Kazım devletin belirlediğinden daha fazla miktarda tarla ektiği gerekçesiyle kolhoz başkan yardımcılığı vazifesinden uzaklaştırılır. Kosaoğlu, arka arkaya iki yenilgi aldığını düşünmekte, her geçen gün öfkesi artmaktadır. O sırada Zeynep başkan yardımcılığına getirilir. Bunu hazmedemeyen Kazım onu kaçırmayı planlamaktadır. Kazım gece vaktiiple bağladığı Zeynep'i kaçıtır. Zeynep'in kaçırıldığını anlayan İmran, hem kızı kurtarır, hem de Kazım'ın hapse atılmasını sağlar.

İmran'ı kötü duruma düşürmeye çalışan Kosaoğlu, yeni bir taktikle kolhoz işlerinde kendini bir süre geri çeker. Kolhozda rutin faaliyetlerin aksaması için her türlü hile ve oyuna baş vurur. Amacı kendi yokluğunda işlerin yürümediğini kanıtlamaya çalışmaktır. Kolhozun ürettiği pamukta usulsüzlük ve sahtekarlık yapar. Sonunda yaptığı tüm hukuk dışı uygulamalar tek tek ortaya çıkar. İmran'ı cezalandırmak isteyen Kosaoğlu'nun yeğeni Musa, kurumaya bırakılan pamukları ateşe verir. Çıkan büyük yangında İmran'ın annesi Tükezban Hanım, yaralanır. Bu yara sebebiyle bir süre sonra hayatını kaybeder. Ölmeden önce Zeynep'le konuşur ve vasiyet olarak ona İmran'ı emanet eder. Çok geçmeden pamuğun Musa tarafından yakıldığı ortaya çıkınca hem Musa, hem de Kosaoğlu tutuklanır. Annesinin acısını daha fazla hissetmeye başlayan İmran'a Nergiz'in Bakü'den köye döndüğü haberi gelir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemi ele alan *Ayrılan Yollar* romanında Azerbaycan köy hayatında meydana gelen köklü değişiklikler anlatılır. Mahrumiyetlerle yüklü kaotik savaş yıllarının ardından beliren sosyal ve manevi sıkıntılar realist bakış açısıyla tasvir edilir. Dikkatli gözle bakıldığında Şihli'nin *Ayrılan Yollar'ı* kendisinden önce kaleme alınmış köy temalı romanlardan epeyce farklı üslup ve içerikte yazdığı görülür. Eser konunun aktüel oluşu, hadiselerin dinamikliği, dramatik gelişmeler içermesi, çatışmanın keskinliği gibi nitelikleriyle kendine özgü yapıya sahiptir. Romanda eski köy hayatını aynı biçimde sürdürmek isteyenlerle köyü medeni yönden yükseltmek arzusunda olanların mücadelesi ele alınmıştır. Bu mücadele İsmail Bey'in yüksek yazarlık kabiliyeti sayesinde eser boyunca kontrollü biçimde şiddetlenerek devam eder. Eski ile yeni arasındaki çarpışma zamanla kapsamını genişleterek "insan yaratılışı" ve "dünya görüşü" arasındaki çatışmayı da içine almaya başlar.

Sosyalizm realizminin belirgin niteliklerini yansıtan *Ayrılan Yollar*, yeni toplumun ve Sovyet ekonomik sisteminin işleyişini gözler önüne serer. Eser Azerbaycan edebiyatında 1960 nesrinin çizgisine çok yakın bir anlayışla kaleme alınmıştır. Sosyalizm realizminin üçüncü devresinde yer alan İsmail Şihli, Sovyet sisteminin belirlediği katı kuralların kısmen dışına çıkmış, kendi sanat ve dünya görüşünü özgün biçimde aktiren eserler yazabilmiştir (Adıgüzel, 2018, 78-79).

Şihli'yi geniş halk kitlelerine tanıtan *Ayrılan Yollar*, matbaa yüzü gördüğü yıldan başlayarak ilgiyle okunmakla birlikte roman hakkında eleştirmenler tarafından hem olumlu, hem de olumsuz hükümler verildiği görülür. Eserde doğal ve canlı tasvirlerin yanı sıra sade ve akıcı üslup kullanılması, konunun seçiminin isabetli olması olumlu hususiyetler olarak görülür. Bununla birlikte emek ve emekçilerin yeterince öne çıkarılmadığı, konu ve kurgunun köy hayatını özgün biçimde yansıtmadığı, romanda çatışmanın keskin çizgilerle tasvir edilmediği iddia edilerek olumsuz değerlendirmeler de yapılmıştır. Esere yaklaşımlarının objektif ve bilimsel ölçülerden uzak olduğu görülen bir kısım eleştirmenin Sovyet ideolojisinin dayatmacı şablonunun dışına çıkamadıkları söylenebilir. Hemen belirtmek gerekir ki edip gerek konu seçiminde, gerekse içerikte yeterince cesaretli davranamaz. Bununla birlikte İsmail Bey'in, *Ayrılan Yollar'da* işlene işlene halkta bıkkınlık yaratan köy kolhozu konusunu yeni ve orijinal bakış açısıyla kendine özgü biçimde ele aldığını da söylemek doğru olur.

Sovyetler Birliği'nde 1960'lı yıllar edebi eserlerde insan faktörünün belirgin biçimde öne çıktığı yeni bir dönem olarak kabul edilir. Bu yıllarda siyasi rejime alttan alta muhalif tavır takınan edebiyat tarihçileri ile eleştirmenler görülmeye başlar. Romanda çalışma hayatında beliren türlü sorunlar isabetli biçimde öne çıkarılmıştır. Bununla birlikte devrin ideolojik dayatmalarından belli ölçüde sıyrılan Şihli'nin modern romanda bulunması gereken estetik kriterlere uygun bir örnek oluşturduğu görülür. *Ayrılan Yollar'da* köyde hayata geçirilecek yeniliklerin, önceden belirlenmiş bir plan ve program dahilinde yapılması fikri öne çıkarılmıştır. Dikkatli bir gözle bakıldığında eser karakterlerinin fikir çatışmasının ağırlıklı olarak yeni köy hayatının planlanması ve uygulamaya geçirilmesi noktasında olduğu anlaşılır. Sovyet toplum hayatını ele alan eserlerin önemli bir kısmında köylüler tepeden inme direktiflerle yönetilmeye çalışılmıştır. Kırsal kesim insanları oluşturulan çalışma planını zamanında bitirmek için çaba harcayan ve bu yoğun tempoda "insan olmaya vakti kalmayan" suretler olarak tasvir edilmiştir. İsmail Şihli bu klişeyi kırmaya muvaffak olur. O yıllarda kaleme alınmış örneklerin aksine karakterler duygu, düşünce, sevinç ve üzüntüleri eşliğinde kendi özel dünyalarında yaşayan sıradan birer insan olarak anlatılır. Sovyet sisteminin klasik hale gelmiş "köy hayatı" ile "kolhoz uygulamaları" mevzusunu ele alan romanda bıkkınlık uyandıran bu düşünceye bir direniş ve karşı çıkış mevcuttur (Salamoğlu, 2012, 172-173).

Ayrılan Yollar'da gerek İmran, gerekse Nesib Dayı dışarıdan gelerek kolhoza dahil olan karakterlerdir. Ancak bu iki şahıs dışarıdan gelseler de kolhoz hayatına yabancı değillerdir. Sonradan katılmalarına rağmen, adeta rayından çıkmış bulunan Yirmialtırlar kolhozuna yeniden düzen verme azmindedirler. Neredeyse tamamen köy çevresinde gelişen hadiselerin tasvir edildiği eserde, art niyetli şahısların kendi ikballeri için yaptığı adaletsizlikler, devlet görevlisi sıfatı taşıyanların makamlarını kullanarak zenginleşmeleri tenkit edilmektedir. Romanda Azerbaycan kırsal toplumunun insan ilişkileri ile

aile yapısı gözler önüne serilir. Tükezban Hanım'ın yetim Zeynep'e sahip çıkıp kendi çocuğu gibi büyütmesi, köy halkının şehirden gelen Zeynep öğretmeni sahiplenmesi dikkat çekmektedir. Köylülerin yaşından dolayı Kerim Kişi'ye hürmet göstermesi, Kosaoğlu'nun ona yaptığı haksızlığa topluca karşı çıkmaları anlamlıdır. Yine İmran'ın annesiyle saygıya dayalı ilişkisi, sağlam aile yapısı çerçevesinde değerlendirilir (Adıgüzel, 2004, 121).

Romanda kolhoz sisteminin kırsal kesim toplumunda ortaya çıkardığı türlü sıkıntılar tek tek anlatılır. Bu insanların hayatları, dolayısıyla geçimleri kolhoz idarecilerinin mutlak denetimindedir. Kimi zaman bir yıl fedakarca çalışan köylüler, paralarını da, hak ettikleri ürünlerini de alamazlar. Adaletsizliklere itiraz etmeleri çoğunlukla engellenmiştir. Hukuksuz uygulamalar karşı çıkan Kerim Kişi, emeğinin karşılığını talep edince kolhozdan kovulmak istenir. Kolhoz idarecileri haksız edinilmiş nimetlerin keyfini sürerken, köylüler geçim sıkıntısıyla boğuşmaktadır. Kosaoğlu belirlenen yıllık üretim planlamasındaki rakamlara ulaşmak, böylece madalya almak arzusundadır. Bunu gerçekleştirmek için kolhozun ortak parasının bir kısmını rüşvet olarak dağıtırken, diğer kısmını da zimmetine geçirmekten çekinmez (Adıgüzel, 2004, 121).

Müellifin eserde kurguladığı şahıslar toplumsal gelişmeye ve insani ilişkilere farklı bakış açılarıyla yaklaşan orijinal karakterlerdir. Bu hususiyetinden hareketle tenkitçiler romanı savaş sonrası Azerbaycan köy hayatını ve halkın manevi dünyasını muvaffakiyetle yansıtan bir örnek olarak değerlendirmişlerdir. Zengin Azerbaycan Türk tarihinden yararlanmayı vazife bilen Şihli, konu ve içeriğini tarihten alan eserlerin fikir yönünden çağdaş nitelikler taşıması gerektiği kanaatindeydi. Bu sebeptendir ki konusunu çağdaş hayattan seçtiği *Ayrılan Yollar*'ın ardından tarihi içerikli *Deli Kür* romanını yazmaya girişir.

4. Deli Kür

İsmail Şihli'nun *Ayrılan Yollar* ile *Dağlar Seslenir* gibi eserleri Azerbaycan toplumundaki çalışma hayatını, emeğiyle geçinen insanların türlü sorunlarını dile getirmenin ötesinde sıradan insanın iç dünyasını gözler önüne serer. Şihli'ya roman vadisinde şöhret kazandıran eserlerinden biri de *Deli Kür*'dür (1957-1967). 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başlarında Kür nehri kıyısındaki bir köyde meydana gelen hadiselerin anlatıldığı romanda Azerbaycan'da ortaya çıkan köklü değişimler sembolik olarak tasvir edilir. Sovyet ihtilalinden önceki Azerbaycan toplum hayatı peşin hükümler ve ideolojik yaklaşımlardan epeyce uzak anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak romanda resmi görüşün tesiri yine de hissedilmektedir. Eserlerinde yaşadığı coğrafyanın inanış ve efsaneleri ile örf ve adetlerini yetkinlikle aktiren Şihli, bu tavırla Azerbaycan halkının maddi ve manevi dünyasını yakından tanıdığını göstermektedir. Gerek hikaye, gerekse romanlarında bu dünyadan aldığı unsurları eserin bütünlüğü içinde ustaca kullanır (Akpınar, 1994, 78).

Stalin'in ölümünün ardından Sovyetler Birliği'nde siyasi iklim yavaş yavaş değişme eğilimine girmişti. Kruşçev (1894-1971) başa geçtikten sonra şahsiyete tapınma döneminin sona erdiğini beyan ediyor, ardından totaliter karakterli yönetim kısmen yumuşamaya başlıyordu. Böylece sanat ve edebiyat sosyalist gerçekçiliğin katı uygulamalarından sıyrılıyordu. Kısmen rahat nefes alan edipler, uzun zamandan beri yazmaya cesaret edemedikleri konuları artık dile getiriyorlardı. Bununla birlikte yine korkuyor, dikkatli davranmaya çalışıyorlardı. Böyle bir siyasi atmosferde İsmail Şihli'nun kaleminden çıkan *Deli Kür* romanının ilk bölümü Azerbaycan dergisinde 1962'de basıldı. Derginin 6, 7, 8. sayılarında bölümler halinde yerini alan eser, edebiyat dünyasında büyük ses getiriyordu. Son derece titiz bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılan bu romanı Şihli yıllarca evinde inzivaya çekilerek özenle yazmıştı. Müellif, Sovyet ideolojisine muhalif içerik taşıyan böyle bir eseri yazarak gönüllü olarak kendini feda etmeyi göze almıştı. Zira benzer durumlarda hapse atılan veya kurşuna dizilen binlerce edebiyatçı bulunuyordu. Yayımlandığı günden itibaren Deli Kür, okuyucular tarafından büyük rağbet görmüş, ilgiyle takip edilmişti. Eserin baş karakteri Cahandar Ağa bünyesinde barındırdığı iç çelişkilere rağmen edebiyat dünyasında beğenilmişti. Azerbaycan edebiyatçılarının önemli bir kısmı da bu başarıdan dolayı yazarı takdir ediyorlardı. (Qasımzade, 2005, 8-9)

Eserin gün yüzüne çıktığı 1962 yılında İsmail Şihli'ya en büyük ödülü gönderdiği mektuptaki sözleriyle Mehdi Hüseyin (1909-1965) verecekti. Mehdi Bey, öncelikle romanı kısa sürede okuyup bitirdiğini belirtir. Gerçekte Şihli'dan her ne kadar iyi bir çalışma beklese de, bu derece yüksek seviyeli ve güçlü bir roman yazacağını tahmin etmediğini söyler. Zira son 10 yılda okuduğu hiçbir roman kendisini bu denli sarsmamıştır. Kanaatimizce Mehdi Hüseyin'in bu mektubu İsmail Şihli'nun romancılıktaki başarısını tasdikleyen önemli bir belgedir.

Əzizim İsmayıl! Dəli Kür əsərini dünən gecə oxuyub qurtardım. Düzünü deyim ki, mən səndən yaxşı əsər gözleyirdim, amma bu cür qüvvətli və təsirli bir əsər yazmağını gözlemirdim. Əhsən bərəkallah! Son on ildə bizim ədəbiyyatımızdan oxuduğum heç bir əsər məni bu cür sarsıtmamışdı.
(Qasımzade, 2005, 9)

Deli Kür'de cereyan eden hadiseler kısaca şöyle özetlenebilir. Göytepe köyünün en zengin insanı Cahandar Ağa'dır. Ağanın Zernigar isimindeki birinci hanımının dışında Salatın adında kızı ile Şemhal ve Eşref adında oğulları vardır. Evli barklı Melek'e aşık olan Cahandar Ağa, onu kaçırmak için köydeki evine getirir. Annesi henüz hayatta iken babasının töreye aykırı olarak evli kadını kaçırmayı Şemhal'i öfkelenendirir. Babasını bir türlü affedemeyerek evi terk eder. Cahandar Ağa'nın iyi niyetli hanımı Zernigar, bu hadiseyi kabullenemese de radikal bir karar alamaz. Şemhal babasının fikrini almaksızın fakir bir ailenin kızı olan Güleser ile evlenir. Cahandar Ağa oğlunun kendilerine göre daha düşük gelire sahip bir ailenin kızı ile evlenmesini kabullenmemektedir. Kaçırılan Melek'in kocası Allahyar, düşman olarak gördüğü Cahandar Ağa'ya karşı öfke doludur. Göytepe'ye öç almaya gelen Allahyar'ın gözünü adeta kan bürümüştür. Öldürmek kastıyla Salatın'a ateş etmekle kalmaz, Cahandar Ağa'nın otlarını ateşe verir.

Hukuk Fakültesinden diploma almadan ayrılan Ahmet, yol görevlisi sıfatıyla köyde kalmaya başlar. İlk zamanlarda Ahmet'e şüphe ile yaklaşan halk, çocuklarına gönüllü öğretmenlik yapan bu gence zamanla ısınır. Cahandar Ağa'nın küçük oğlu Eşref'e de okuma yazma öğreten Ahmet, onun Petersburg'da okuması için çaba harcar. Köylülerin bir kısmı tarafından hürmet gösterilen din adamı Molla Sadık, romanda çağdaş eğitime muhalif duruş sergileyen, bağnaz bir adam olarak tasvir edilir. Cahandar Ağa, Ahmet'in köy çocuklarına eğitim vermesine karşı çıkan Molla Sadık'tan baştan beri hoşlanmamaktadır. Ağanın bacısı dul Şahnigar Hanım, Molla Sadık'ın tarikat ayinine katılmak arzusundadır. Bunu duyan ağa, tutucu fikirlerinden rahatsızlık duyduğu Molla Sadık'ın toplantılarına katılmasını yasaklar. Uyarılarına rağmen izinsiz biçimde ayine katılan Şahnigar Hanım'ın bu tavrına öfkelenen Cahandar Ağa onu öldürür. Bir anlık öfkesine yenik düşen ağa, bacısını öldürmenin verdiği vicdan azabını ölünceye kadar çekmeye devam edecektir.

Ağanın küçük oğlu Eşref ile yakın arkadaşı Tapdık, eğitim için gittikleri Petersburg'dan dönerlerken yolda askerlerle tartışırlar. Eşref askerlerin silahını elinden alır. Bunun üzerine tam teçhizatlı olarak köye doğru yola çıkan askerler, Eşref'i göz altına alıp götürmek isterler. Hadiseyi haber alıp gelen Cahandar Ağa'ya sert uyarılarda bulunurlar. Ayrıca önceden köyün ortak arazisi olarak kullanılan ormanlık alanın Çar'ın av sahası olarak ilan edildiğini, girişlerin resmi emirle yasaklandığını söylerler. Bu sırada halk ile askerler arasında gergin bir hava oluşmuştur. Onlarla konuşarak meselenin suhuletle halledilmesini sağlayan Ahmet'in bu akıllıca tutumu, köy halkı tarafından takdirle karşılanır.

Sosyalizm realizminde dayatılan çerçevenin kalıplarını *Deli Kür* romanında kırabilen İsmail Şihli belirlenen çizginin dışına çıkmayı başarır. Eserde hem seçilen konu, hem de hadiselerin ilerleyişi müellifin karakter yapısına uygun olduğundan sonraki eserlerinde de bu yaklaşımını sürdürmüştür. *Deli Kür*'ün akabinde Şihli'nin kaleminden çıkan gerek *Efsaneler ve Revayetler* kitabı ile, gerekse *Qızıl İlan ve Namus Kaçağı* hikayelerinde milli hafızanın ürünü olan hususiyetler ön plandadır.

Eserlerinde milli olanla beşeri olanı ustaca birleştirebilen Şihli'nin sanatçı kariyerinde *Deli Kür*'ün kendine özgü yeri vardır. Nizami Ceferov'un (d. 1959) romanı Azerbaycan nesrinin zirve örneği ve hatta şah eseri olarak nitelendirdiğini (Ceferov, 2004, 169) Teyyar Salamoğlu bildirmektedir (Salamoğlu, 2012, 174). Kanaatimizce *Deli Kür*, dolgun içeriği, zengin estetik hususiyetleriyle Azerbaycan toplum hayatını gözler önüne seren, yalnızca günümüze değil, geleceğe ışık tutan bir eserdir. Daha çok 1800'lü yılların sonlarına ait hadiselerin tasvir edildiği romanda ataerkil toplum düzeni canlı tablolarla gözler önüne serilir. Milli gelenek ve göreneklerin şekillendirdiği toplum hayatının artık yavaş yavaş değişmeye başladığı anlatılır. *Deli Kür*'ün konusunu temel olarak değişme kavramı üzerinde kurgulayan Şihli değişimin ortaya çıkardığı farklılık ve yenilikleri anlatır. Binlerce yıllık sürecin ardından milli varlığın şekillendirdiği Azerbaycan toplumunun hayat tarzına sömürgeci Çarlık rejiminin müdahale etmesi estetik çerçevede tasvir edilir. Çar hükümetinin Azerbaycan'da hem siyasi, hem de ekonomik alanda sürekli güç kazanması somut tablolar halinde gözler önüne serilir. Böylece dönemin toplumsal ilişkiler ağı realist çizgilerle aksettirilir. Eserde kırsal kesim insanının psikolojik ve etnografik hususiyetlerinin yanı sıra halkın sosyal, milli, manevi yönlerden gelişmesi roman formu içinde ele alınmıştır. Tarihi süreç göz önünde bulundurularak eski ile yeninin amansız mücadelesi aksettirilir.

Deli Kür, Cahandar Ağa'nın başkasının resmi nikahlı eşi olan Melek'i kaçırmak için eve getirmesi ve hanımı Zernigar'ın buna şiddetle karşı çıkması ile başlar. Esasen romandaki bütün hadiselerin kaynağı olan bu gelişme eserin sonuna kadar ön planda tutulur. Eserin baş karakteri olan Cahandar Ağa'nın bu tavrı edebiyat araştırmacısı ve eleştirmenler tarafından onun "zalim", "utanmaz", "namussuz" gibi sıfatlarla suçlanmasına sebep olur. Gerek Türkiye'de, gerekse Azerbaycan Türk toplumunda "kız kaçırma" kısmen olumsuz hadise olarak görülürken, "nikahlı kadın kaçırmak" ise tamamen ahlaksızca bir tavır olarak değerlendirilir. Nitekim bu hatasından sonra kendi hanımının ve oğlunun evi terk etmesi Cahandar Ağa'nın psikolojisini bozmakla kalmaz, pişmanlık duygularının eşlik ettiği vicdan azabı duymasına vesile olur.

Zaten İsmail Şihli da Cahandar Ağa'nın bu gelişmeden duyduğu rahatsızlığı ve idrak ettiği derin pişmanlığı tekrar tekrar tasvir eder. Arada bir sert tavırlar sergileyen Cahandar Ağa'nın zalim olduğunu söylemek doğru değildir. Bacısı Şahnigar'ın ve ardından da çok sevdiği atı Kamer'in ölümü onu derinden sarsmıştır. Müellif eser başkarakterinin yaşadığı acıları, psikolojik derinlik ve sanatkarane üslupla okuyucuya aktarır. Çok sevdiği iki varlığın ölümüne sebep olan başkarakter, içinde yer aldığı sosyal çevrenin bağlayıcı törelerinden yakasını sıyramamıştır. Törelere uygun hareket etme düşüncesi sadece Cahandar Ağa'nın değil, mensup bulunduğu çevrenin de "mahalle baskısı" niteliğindeki beklentisidir. Ne ilginçtir ki Şahnigar'ın ölümüne sebep olan Molla Sadık da törenin kendisine keseceği cezaya razı görünmektedir. Allahyar'ın Cahandar Ağa'yı öldürmeyi düşünmesi de yine o yıllardaki Azerbaycan toplumunun töre anlayışından kaynaklanmaktadır. Düşman olarak gördüğü Cahandar Ağa'nın karşısına çıkma cesaret edemeyen Allahyar, öcünü namertçe almaya kalkar. İlk etapta Salatin'ı kurşunlayarak öldürmeye çalışsa da bunu başaramaz. Ardından hem samanlığı yakar, hem de Kamer'in yelesini ve kuyruğunu keser. Bu acımasızca hareket atın ölmesine sebep olur.

O yılların yaygın anlayışı doğrultusunda intikam almanın suç sayılmadığı "töre"ye göre Allahyar'ın mertçe davranmayarak "töre"ye aykırı" fiilde bulunması cezalandırılmasına yol açar. Ne ilginçtir ki halkın yaygın inanışına göre Allahyar yanlış tutumu sebebiyle ölümü hak etmiştir. Bu anlayıştan hareketle Cahandar Ağa Allahyar'ı öldürerek cezalandırmıştır. Cezalandırma tablosu şöyledir: Arka arkaya yaşadığı kayıp ve ölümler nedeniyle Cahandar Ağa gergin bir ruh haline sahiptir. Buna rağmen toplumun belirlediği töreye uygun hareket eden Ağa yine de adalet duygusundan uzaklaşmaz. İlk karşılaşmada elinde fırsat olmasına rağmen silahsız olduğu için rakibini öldürmez. Mertlik yaparak Allahyar'a atına binip silahını kuşanarak vuruşma şansı verir. Allahyar meskun mahal içinde ona ateş etse de karşılık vermez. Masum kadın ve çocukların zarar göreceği endişesiyle açık arazide kozlarını paylaşmayı tercih eder. Daha sonra töreye uygun eşit şartlar altındaki vuruşmada rakibini öldürür (Salamoğlu, 2012, 192-193).

Cahandar Ağa'nın ailesi ilk bakışta parçalanmış bir görüntü sergilemektedir. Ancak aile bireyleri Cahandar Ağa'nın basiretli tutumuyla birlik beraberlik içinde zorluklara göğüs gererler. Aynı kararlı duruşunu köy halkına da gösteren Cahandar Ağa bütün öfkesine rağmen soğukkanlı davranarak nefesine yenik düşmez, köylülerin çıkarlarını önde tuttuğunu açıkça gösterir. Din adamı kimliğini kullanarak bireysel çıkarları doğrultusunda halkı kışkırtan Molla Sadık'ın bu tutumuna karşı da akıllıca hareket eder. Cahandar Ağa temkinli tavırları, cesaretli ve kararlı duruşu, aynı zamanda sabırlı davranışı ile felaketle sonuçlanabilecek hadiseleri engellemiş olur. Böylece basiretli toplum lideri sıfatıyla halkını muhtemel kötülüklerden kurtarır. Bu yapıcı tavrından yola çıkarak Cahandar Ağa'nın Azerbaycan toplumunun iyiliği için mücadele veren milli bir karakter olduğu söylenebilir. Dolayısıyla o mensup olduğu milletin karakteristik niteliklerini taşır.

Romanda Azerbaycan kırsal toplumunun namus kavramına hususi önem verdiği görülür. Namus meselesinde küçük bir şüphe bile ölüm için yeterli sebep olarak kabul edilir. Ağanın kız kardeşi Şahnigar Hanım, Molla Sadık'ın evinde düzenlenen ayine katılır. Bu toplantıda ışıklar söndürülerek kadın ve erkekler aynı ortamda iken ayin icra edilir. Cahandar Ağa, önceden katılmasını yasakladığı halde Şahnigar Hanım, kendisini dinlemeyerek ayine katılmıştır. Ancak bunun bedelini canıyla öder. Melek'in eski kocası Allahyar, ağadan öç almak için kızı Salatin'ı kaçırmak için Hasan Ağa'nın evine götürür. Hasan Ağa, Allahyar'a teslim etmediği Salatin'ı elinden tutarak Cahandar Ağa'ya geri götürür. Namusunun kirlendiğini düşünen ağa, kızını öldürüp öldürmeme konusunda tereddüt içindedir. Ancak daha önce namus kuşkusuyla öldürdüğü Şahnigar Hanımı hatırlayarak Salatin'a kıymaktan vaz geçer. (Adıgüzel, 2001, 107)

Şihli'nin *Deli Kür* romanında sınıflar arası ilişkiler açıkça tasvir edilir. Köyün hem zenginlerinin, hem de fakirlerinin anlatıldığı eserde alt gelir grubuna ait insanların sıkıntılarla yüklü hayatları anlatılır. Rüstem ve Gemicici Goca ile aile bireylerinin içinde bulunduğu zorlu hayat realist sahneler halinde tasvir edilmiştir. Toplumsal zümrelerin anlatıldığı eserde devrin dayattığı ideolojik yaklaşımın dışında bir bakış açısı görülür. Başka bir ifade ile hadiseler sınıflar arası çatışma ile anlatılmaz. Zira Şihli'nin meselelere bakışı ve yaklaşımı insani değerler ile milli birlik çerçevesindedir.

Semhal'in kendisinden beklenmedik biçimde fakir bir ailenin kızıyla evlenmesi Cahandar Ağa'yı öfkelenmiştir. Bu tavır ağanın aile içi meseleye kişisel tepkisinin sonucudur. Her ne kadar Gemicici Goca'nın geçimini zorlukla temin etmesine üzülmüş olsa da bu durum Cahandar Ağa'nın hadiseye sınıfsal değil, insani bakışının bir göstergesidir. Hemen belirtmek gerekir ki, esasen köylülerin topraksız kalması ve bu durumun ağır hayat koşulları ortaya çıkarmasının temel sebeplerinden biri Çarlık Rusyasının sömürgecilik ve milli ayrımcılık siyasetinin bir sonucuydu. Zira çarın 1870 yılında çıkardığı kanuna göre her 15 yaşını

geçen köylüye 5'er desyatın² toprak verilmesi öngörülüyordu. Daha sonra bu kanun yürürlükten kaldırıldığında bu sefer toprak satın alacak köylülere devletin porç para vermesi de kararlaştırılmıştı. Çok sayıda Rus'un yararlandığı bu imkan hiçbir zaman Azerbaycan Türk köylüsüne sunulmamıştı. Bünyesinde barındırdığı farklı milletlere eşitlikten uzak değişik uygulamalar yapması Çarlık Rusyası'nın çifte standartlı siyasetini açıkça göstermekteydi.

Eserde Cahandar Ağa'nın Şemhal ile Eşref isimli oğulları Azerbaycan toplumunda farklı görüşteki insanların sembolüdür. Eşref yenileşen dünyayı temsil eder. Atalarının törelerine bağlı olan Şemhal ise milli varlık uğrunda mücadele edenleri temsil etmektedir.

Roman vasıtasıyla Çarlık Rusyası'nın zor kullanarak Azerbaycan'ı ele geçirmesi, burada güçlenerek sömürgeci emellerini gerçekleştirmesi, sonuçta ülkenin milli varlığına ciddi tehdit haline gelmesi anlatılır. Yazar, Çar hükümet görevlilerini hem halk tarafından nefret edilen, hem de karşı konulup direnç gösterilen şahıslar olarak karakterize eder.

Bu ölü sükutu hisseden Kazaklardan biri Ehmed'den soruştu.

-Camaat hanı, köçübler?

-Yox.

-Bes niye görünmürler?

-Sizden qorxurlar.

-Niye?

-Sizden xeyir gözlemirler (Salamoğlu, 2012, 176).

Hükümet görevlileriyle yerli halk arasındaki ilişkinin güvensizlik ve nefret üzerine kurulduğunu belirten müellif, bunun sebebinin somut örnekler üzerinden anlatır. Birer barbar çeteci gibi davranan atlı Kazaklar, Göytepe ve civar köylerde halka türlü eziyet etmekte, adeta terör havası estirmektedir. Göytepe halkı, acımasız hükümet görevlilerinin köy sakinlerini keyfi tutumla yakalayıp dövdüklerini, ilçe merkezine götürüp zulmettiklerini unutmamıştır. Geçmişe dönük tarihi hadiselerin arka planda tasvir edildiği bu romanda, Rus çarlığının sömürgecilik siyaseti tenkit edilir. Üstelik bu tavır Rusya'nın savaş gücüyle egemenliği altına aldığı halklara karşı sergilediği insanlık dışı muamelenin henüz ilk basamağıdır. Göytepe köyü yakınlarındaki ormanın rezerv alan ilan edilerek kullanıma açılması, çarlığın Azerbaycan topraklarını ekonomik yönden sömürmeye başlamasının ilk göstergesidir. Yazar bu tavrıyla romandaki dramatismi artırmanın yanında milli varlığın tehlikeye girdiğini anlatmaya çalışır. Başka bir ifadeyle Şihli, Çar idarecilerinin Göytepe halkına karşı sergiledikleri acımasız tutumu Azerbaycan Türk toplumuna gösterilen kötü muamele olarak anlamlandırır. Kamu malı olan ormanın kesilerek kullanıma açılması Göytepe halkı tarafından sert tepkiyle karşılanır ki bu durum halkın milli varlığını koruma içgüdüsünün göstergesidir. Sonuçta milli varlığını ve dolayısıyla da milli kimliğini tehlike altında gören halk, toplumsal refleksle tek yumruk haline gelerek ortak haklarını savunmaya yönelir.

Pristav Göytepeye yola düşende ele zenn etmişdi ki, camaatın üstüne tepinen kimi hamı qorxub geri çekilecek, kazakları meşede ağaca sarıyan adamları derhal tapıb tutacaq, kazakların qabağına qatıb hebsxanaya gönderecekti. Amma indi gözlemediyi bu veziyetde çaşıb qalmışdı (Salamoğlu, 2012, 177).

Burada beklenmedik kötü gelişme Kür nehrinin karşı yakasındaki ormanın çarın "avlak" sahası ilan edilmesi ve halkın buraya girişinin yasaklanmasıdır. Gerçekte fermanla yasaklanan faaliyet, yabancı denetimine girmiş olan Azerbaycan topraklarının öz sahipleri tarafından kullanılması hakkıdır. Bu durum karşısında köy ahalisi tereddüt göstermeden milli birlik duygusuyla harekete geçer.

Biraz bundan evvel bölük bölük, tayfa tayfa oturan kendililer zencir halkası kimi birleşdiler. (Salamoğlu, 2012, 177).

Halkın birlik oluşturması 1850'li yıllardan itibaren yavaş yavaş güçlenen "milli şuur"un gerçek anlamda uyanmasının göstergesidir. Romanın üçüncü bölümünde üst düzey yönetici ile Göytepe halkının ters düşmesinde Çar hükümet adamlarının art niyetli hareketleri dikkat çeker. Hükümet görevlilerinin köy halkı arasında nifak çıkararak onların birbirine düşmesine yönelik gayretleri vardır. Halk arasında düşmanlık yaratmaya yönelik bu çaba boşa çıkar ve karşılık bulamaz. Orman kullanımının halka yasaklanması meselesi gündeme geldiğinde müellif şöyle bir tasvirde bulunur.

Cahandar Ağa papirosunu tüstüledirdi, Molla sadıq ise tesbeh çevirmeye ara vermirdi. (Salamoğlu, 2012, 178).

Polkovnik³, sigara içmek ve tespah çekmek gibi davranışları Azerbaycan Türk toplumunun milli dayanışma hareketleri olarak değerlendirdiği için bu tavrından rahatsız olur. Ayrıca dikkat çekici başka bir

² Desyatın: Daha çok Rusya'da kullanılan 1 hektardan biraz büyük alan ölçüsü birimi. 1 Desyatın = 1.093 Hektar

³ Rusya'da alay komutanlığı yapan subaylara verilen rütbe.

mesele daha vardır. Ne ilginçtir ki sosyalizm realizmini aksettiren eserlerde din adamları ağırlıklı olarak gerici, çıkarıcı tipler olarak tanıtılır. Ancak İsmail Şıhlı bunun aksi bir tutum sergileyerek Molla Sadık'ı kısmen olumlu kişilik özellikleriyle öne çıkarır. Köy halkının ortak tasarrufunda bulunan ormanın Çara ait bir alan haline getirilmesine en sert tepkiyi Molla Sadık verir.

Cenab Prstav, o yerler dede-babalardan bizim kendin olub. Malımız, binelerimiz ora ile dolanıb, indi camaat neylesin? (Salamoğlu, 2012, 178)

Böylece Molla Sadık karakteri İsmail Şıhlı'nın kaleminden milli edebiyata müspet hususiyetleriyle dahil edilir. Başka bir ifadeyle molla tipi Sovyet ideolojisinin alışılmış kalıpların dışında milli birliğe faydalı şahıs kimliğiyle tasvir edilir. Sovyet yönetimi yıllarında olumsuz nitelikleriyle öne çıkan molla tipinin temsilcisi Molla Sadık ile Cahandar Ağa'nın aynı düşüncede birleşmesi milli bilinçteki gelişmeyi gösterir. Gerçekte çoğunlukla birbiriyle zıt fikirlere sahip köy halkı, Prstav⁴'ın niyetini sezdiklerinde milli birlik ve sömürgeci yönetime karşı çıkma düşüncesinin tesiriyle ortak noktada birleşir ve birbirine sahip çıkarlar. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunu takiben idarecilerin direktifiyle ataerkil feodal topluma sistematik hücumların başladığı bilinmektedir. Eleştiri hedefine konan eski toplum yapısına yönelik ironik ve satirik yaklaşım dikkat çekmiştir. İsmail Şıhlı'nın eserleri incelendiğinde bu sert yaklaşımı tercih etmediği anlaşılmaktadır. (Salamoğlu, 2012, 179) Yazıldığı yıldan başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte *Deli Kür* romanı ile ilgili farklı yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yaptığımız inceleme neticesinde eserde hem karakterler, hem tarihi dönem, hem de dönemin psikolojik yaklaşımının başarılı biçimde tasvir edildiğini tespit ettik. Üstelik bunlarla yetinmeyen müellif, toplumsal çelişkileri de yetkinlikle gözler önüne sermiştir.

Azerbaycan'da roman eleştirmenleri *Deli Kür*'ü Mihail Şolohov'un (1905-1984) *Sakin Don* romanı ile mukayese etmişlerdir. Her iki eserde de ele alınan konular tarihe ait hadiselerden yola çıkılarak kurgulanmıştır. Hem *Deli Kür*, hem de *Sakin Don* romanlarında halkın kaderinin yansıtılması ve milletin karakteristik niteliklerinin canlandırılması söz konusudur. Burada yazar milli toplumla sınıfsal toplumun dialektik çatışmasını yeni bir estetik yaklaşımla ele alır. İki zıt fikrin çarpışması temelinde yürüyen *Deli Kür* ilk bakışta büyük bir ailenin hayatından söz eden eser gibi görünür. Burada Cahandar Ağa ile ailesinin hayat hikayesi ve kader çizgileri ayrıntılarıyla anlatılır. Asıl dikkat çeken husus ise Cahandar Ağa'nın şahsında yaşananların bütün Azerbaycan halkının hayatı ve talihi seviyesine yükseltilerek genelleştirilmesidir. Başka bir ifade ile Cahandar Ağa tüm nitelikleriyle Azerbaycan'ı sembolize eder. (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007, 158)

Tofik Hüseynoğlu, (1938-2020) *Deli Kür*'de ele alınan konunun çağın gereklerine uygun nitelik taşıdığını söyler. Bu eserde halka ait karakteristik özelliklerin canlandırılmasında "milli olmak" ile "sınıfsal olmak" arasındaki ilişkiye bakıştaki yeniliğe dikkat çeker. (Hüseynoğlu, 2000, 35) Salamoğlu bu hususta Hüseynoğlu'nun düşüncesine katıldığını beyan eder. (Salamoğlu, 2012, 180) İlk yazıldığı yıldan itibaren edebiyat dünyasında *Deli Kür*'ün "Cahandar Ağa'nın romanı" sıfatıyla tahlil ve yorumlama yaklaşımları görülür. Bazı eleştirmenler roman başkışısını somut tarihi bağlamda değil, çağdaş insanın hümanist bakışı şeklinde değerlendirirler.

Azerbaycan'da 19. Yüzyılda sosyal, siyasi ve medeni sahalardaki değişiklikler Çarlık Rusyası'nın siyasi uygulamalarına bağlıydı. Rusya'da ortaya çıkan her türlü hadise şöyle veya böyle Azerbaycan'da aksini buluyordu. İnkılap hareketlerinin gittikçe yoğunlaştığı Rusya'da toplumu yükseltip ilerletmek isteyen kitle ile hükümet arasında çatışmalar şiddetleniyordu. Sözü edilen yıllarda köklü değişiklikler yapmanın ikinci yolu maarifçilik hareketleriydi. Bu sebeple romanın akışında ve toplumsal problemlerin ortaya dökülmesinde Gori İlköğretmen Okulu ile bağlantılı hadiseler önemli yer tutuyordu. Zira bu hadiseler 19. Yüzyılın ikinci yarısına ait gelişmeleri okuyucuya aksettirmek için yazara hareket imkanı veriyordu.

Eserde Göytepe köyünden başlayan hadiseler genişleyerek aile çevresinden çıkıp ülke geneline doğru yayılır. Azerbaycan eğitim dünyasında mühim yeri bulunan Gori İlköğretmen Okulu'nun faaliyetleriyle ilişkilendirilip sosyal, felsefi ve etik yönlerden zenginleşir. Romanın en önemli şahsiyeti Cahandar Ağa toplumdaki milli ve sınıfsal değerler arasında dialektik çatışma yaşayan bir karakter olarak sunulur. Cahandar Ağa'nın hayat hikayesi türlü olumsuzluklar, engellerle doludur. Karmaşık ve aşılması olan bu engeller yaşanan dönemin taleplerinin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Şıhlı, Sovyet sisteminin sebep olduğu değişimleri ve Azerbaycan'da ortaya çıkan problemleri tüm tezatları ve karmaşıklığıyla esere yansıtır. Bunu objektif bakış açısıyla canlı tablolar halinde okuyucunun zihninde canlandırır. 19. Yüzyılın sonlarında Azerbaycan Türk toplumunun ciddi bir yol ayrımına geldiğini idrak eden müellif, bunu gerçeklere uygun biçimde *Ayrılan Yollar* romanı aracılığıyla aksettirir. Eserde

⁴ Çarlık Rusyasında kasabalarda görev yapan polis şefi, komiser.

Ahmed ile Kipiani'den söz edilerek milletlerin kendine özgü karakteristik özellikleri yüksek sesle dile getirilir. Böylece o yıllarda henüz sosyalizm idaresine dahil edilmemiş olan ve Çarlık sömürge yönetiminde bulunan Azerbaycan halkının türlü sıkıntıları anlatılır.

Deli Kür'de sosyalizm realizmine kısmen yer verildiğini (Rus Ehmed-Kipiani çizgisi) bunun rötuş seviyesinde olduğunu söyleyen Tehran Alışanov bu tutumun muhtemelen estetik bilinçteki atalet anlamına gelen inersiya düşüncesinden kaynaklandığını belirtir. (Alışanov, 1999, 47) Azerbaycan'da inkılap gerçekleştirme düşüncesi sömürgeci çarlık rejiminden kurtulmanın bir çaresi olarak sunulsa da, bu Şihli'nin kendi yaklaşımı değil, Kipiani'nin görüşü olarak verilir. Romanda milletlerin totaliter rejimlerden kurtulmak için başka çözüm yolları bulunduğu gündeme getirilir. Esasen hem bireysel, hem de toplumsal eğitime değer veren Rus Ahmed'in düşüncesinde maarifçilik faaliyetinin ayrı yeri olduğu vurgulanır. Buna göre Ahmed, Azerbaycan Türk toplumunun kurtuluşunu silahlı "inkılap ordusu"ndan ziyade, "maarif ordusu"nda görmektedir. (Salamoğlu, 2012, 182) Sosyalizm ideolojisinde "inkılap" kavramı toplumsal bilincin uyandırılmasında önemli unsurlardan kabul edilir. Ancak Rus Ahmed inkılabı bu anlamıyla kabul etmez.

Deli Kür sosyalizm realizminin temel ilkelerinin egemen olduğu bir dönemde ve muhitte yazılmıştı. Bu yıllarda edebiyat dünyasında aktif durumdaki tenkitçiler, olumlu niteliklere sahip eser başkışısını müellifin fikirlerinin sözcüsü gibi görmeye alışmıştı. O yıllarda ortaya konulan edebi eser örnekleri de zaten bu yönde kaleme alınmıştı. Ancak *Deli Kür*'ün bu beklentinin dışında özellikler taşıdığı görülür. Eserin hem olumlu, hem de olumsuz karakterleri Azerbaycan'da o yıllarda yürürlükte bulunan geleneksel iyi-kötü ayrımının dışındadır. Gerçekte romanda Kipiani ile Rus Ahmed, dünyaya bakış ve siyasi yaklaşım bakımından farklı yerde dursalar da kendi yakın çevreleriyle birlikte esere "yeni dünya" ve "yenileşen dünya"nın ortak sözcüsü gibi dahil olurlar.

İsmail Bey, eserde maarifçi zümre ile sömürgeci grubu karşısına alarak onlarla amansız mücadeleye girişmek zorunda kalan milli tarihi varlığı tasvir eder. Bununla da yetinmeyerek tarihi varlığın karakteristik özellikleriyle birlikte güçlü ve zayıf yönlerini ortaya serer. *Deli Kür* aracılığıyla müellif geçmişte halkın sevdiği milli unsurları öne çıkarmakla kalmaz; bu değerleri yeniden canlandırmak için çaba harcar. Böylece estetik bilinçte kendine sağlam yer edinen ve ardından da estetik bilinçten toplumsal bilince geçen 19. Yüzyıldaki "geleneksel milli varlık" ile "çağdaş milli varlık" karşı karşıya gelir. Yazar bu ikili mücadeleyi ve ortaya çıkan değişimleri anlatır. Zaten *Deli Kür*'ün çağdaş roman kategorisine girmesinin sebebi budur.

Unutmamak gerekir ki İsmail Şihli tasvir konusu haline getirdiği devrin milli hususiyetlerini yakından bilen bir ediptir. O hadiseler devrin dayatılan resmi ideolojisi ile değil, objektif bakış açısıyla yaklaşarak gerçekleri olduğu gibi yansıtmaya çalışır. Müellifin milli tarihi varlığa karşı hassasiyeti onun yaşanan zaman ve mekanın hadiselerini özenle aksettirmesine yardımcı olur. Bu sebeple Şihli roman aracılığıyla sosyalizm realizminin estetik kalıplarının dışına çıkabilme başarısı göstermiştir. Ayrıca ele aldığı konuları resmi ideolojinin talepleri doğrultusunda değiştirmemiş, gerçeklik algısı uyandıran başarılı karakterler kurgulamıştır. Böylece edip "insanda insanı keşfetmek" şeklinde açıklanabilecek bir yaklaşımla realist tavır sergilemiştir. Onun eserinin başarısını hayatı ve gerçekleri anlatmasıyla birlikte akıcı bir üslup kullanmasında aramak doğru olacaktır. Eserde başkışileri sınıf çatışmasının dışında tutan Şihli ele aldığı şahısları tabii halleri ile tasvir eder ki bu tavır onun kurguladığı karakterlerine canlılık kazandırır. Başkışileri yaşadıkları ortamdan ayırmadan anlatan yazar, içinden çıktığı çevrenin insan tabiatına tesirini yakından bilmekte ve bu durumu şahısların karakterlerine başarıyla yansıtmaktadır (Salamoğlu, 2012, 186)

5. Ölen Dünyam

İsmail Şihli, *Deli Kür* romanını yazıp bitirdikten sonra Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'nin kuruluşunu takiben ortaya çıkan hadiseleri yazmayı planlamıştır. Eserin ana eksenini oluşturacak hadiseler hakkında belgeler toplayarak hazırlıklara girişen yazar, bu çalışmasının adını *Ganlı Tepe* olarak belirlemiştir. Şihli'nin amacı Sovyetler Birliği'nin resmen ilan edilmesinin ardından kuruluş yıllarının sancılı, kaotik ve tezatlarla yüklü hadiselerini tasvir etmektir. Ancak ülkedeki tavizsiz yasaklar, dönemin arşiv belgelerine ulaşmanın zorluğu, o yıllarda ortaya çıkan temel gerçeklerin ve karmaşık hadiselerin doğru biçimde verilmesini engellemiştir. Bu durum karşısında kaleme almayı planladığı müstakbel romanının o yıllarda basılan diğer sıradan romanlardan farklı olmayacağı kanaatine varır ve eseri yazmaktan vazgeçer. Ancak 1980 ile 1990 yılları arasında toplumsal şartlar değişmiş, halkta milli bilinç seviyesi yükselmiş, bağımsızlık düşüncesi kuvvetlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarındaki sıkıntılı ve kaotik durumu tasvire uygun yeni bir ortam belirlemiştir. Yazar durumu şu ifadelerle izah eder:

Lakin son illerde baş veren hadiseler, mahdudiyet ve kadehanların götürülmesi, baş vermiş hadiselerin qismen gerçeklikle verilmesi imkanı meni eser üzerinde yeniden işlemeye sövq etdi ve

men yeni roman üzerinde işlemeyi qerara aldım. Eserin ruhu ve mezmunu tamam yeni oldu, eserin adı da deyişdi. Men romanımı Ölen Dünyam adlandırdım. Lakin xestelik, yazıcı için esas olan gözün görmemesi, yazıb-oxuyabilmemeyim benim planlarımı alt-üsteledi. Uzun ıztırab ve tereddüdden, aile meşveretinden sonra bu genaete geldik ki, men eseri dikte edim ve heyat yoldaşım Ümide Şıhlı onları yazıya köçürtsün. Bu qayda ile eseri hisse hisse, fesil fesil yazıb başa çatdırdıq ve buna göre, evvelceden Ümide Şıxlı'ya öz teşekkürümü bildirirem. (Şıhlı, 2011, 6)

Ölen Dünyam romanının ana ekseninde 1920'li yılların hadiseleri yer alır. Yazar, romanın şahıs kadrosunu manevi ve ahlaki özelliklerini de gözeterek başarıyla kurgulamıştır. Alqazaqlılar sülalesine mensup Hasanağa av sırasında kazara Çıraqlılar sülalesinden aynı zamanda dostu olan Eleddin'i öldürür. Yakında düğün töreni yapılacak Eleddin'in öldürülmesi, her iki tarafı da perişan eder. Zira bu iki sülale arasında geçmişe eskiye dayanan bir düşmanlık bulunmaktadır. Kafalardaki soru işareti ise bu hadisenin ölç alma sebebiyle yapılmış olması yönündedir. Asıl korkulan düşmanlığın yeniden alevlenmesi, meselenin kan davasına dönüşmesi tehlikesidir.

Müellifin dikkatli analizleri sayesinde gelişmeler eser karakterlerinin psikolojisine varıncaya kadar gerçeklere uygun ve başarılı biçimde aksettirilmiştir. Yazar, Algazahlıların tecrübeli temsilcisi Güllü Hanım ile Çıraqlıların aksakalı Ömer Koha⁵ karakterlerini muvaffakiyetle kurgulamıştır. Şıhlı her ikisini de tecrübeli, ferasetli ve basiretli şahıslar olarak tasvir eder. Eser başkarakteri olarak her ikisinin hayatlarının aşamalarını ayrıntılarıyla anlatmış, Sovyet dönemi öncesinin ahlaki ve manevi değerlerini onların şahsında kurgulamıştır. Hem Güllü Arvad, hem de Ömer Koha milli ve tarihi varlığın sembolü olarak gösterilir. Farklı cinste olmalarına rağmen her ikisi de kendi nesillerinin öncü karakterleri olarak takdim edilir. Kısa süre içinde rahatsızlığı artan Ömer Koha ruhunu rahat bir şekilde teslim etmez. Oysa romanda onun Müslüman inancına ve Türk örfüne göre akrabalarıyla helalleştiği görülür. Onu huzursuz eden mesele daha başkadır. Zira kaza sonucu ölüm sebebiyle iki aile arasında düşmanlık ve kan davasının derinleşmesi tehlikesi belirmiştir. Ömer Koha bunu önceden fark ederek oğluna uyarı ile birlikte vasiyette bulunur. Ömer Koha'nın yaşadığı çevrede tecrübeli kanaat önderi şahıslara itibar gösterilmektedir. O yıllarda tüm Azerbaycan toplum katmanlarında milli ahlak kanunlarıyla düzenlenen davranış kalıpları vardır. Şahsiyetli duruşa, sağlam karaktere çokça kıymet verilen Sovyet öncesi dönemde ihanet ve namussuzluğa tahammül yoktur.

Zaman zaman eski günleri yad eden Güllü Hanım, içinde Ömer Koha'nın yer aldığı bir hadiseyi hatırlar. Ömer Koha'nın gelinlerinden biri iç çamaşırını kaybetmiş, ne kadar aradıysa bulamamıştır. O yıllardaki yaygın anlayışa göre utanç verici olarak görülen bu durum bir namus meselesi olarak kabul edilir. İlginç biçimde bir hanımın iç çamaşırını kaybetmesi ile namusunu kaybetmesi eş değerde tutulur. O yılların insan haklarına aykırı olan töreye göre namusunu yitiren kadının yeri kara topraktır. Uzun araştırmalar yapan ev halkının tahminine göre gelinin çamaşırını manda yemiş olmalıdır. Bu ihtimali göz önünde bulunduran Ömer Koha ani bir karar verir. Kendisine ait beş adet mandanın üçünü gözünü bile kırpmadan adamlarına kestirerek midelerinde kayıp çamaşırını arar. Nihayet çamaşır mandanın midesinden çıkar.

Nökerler xalxaldan eremiği getirdiler. Camuş öleceyini başa düşmüş kimi başını dik tutub meledi. Amma onu qomarğalayıb derenin qaşına getirdiler. Eremik kesilmiş başları ve laxtalanmış qanı gören kimi iri buynuzu ile etrafındakıları dağıdıp aradan çıxmaq istedi. Amma gözünü açmamış kemende salıb boynunu qanırdılar. Dizini yere getirib ayaqlarını çatdılar, xehçeri boğazına çekdiler. ,qarnını yardılar, içini bayıra töküüb doğradılar ve birden xençer bir eski parçasına deydi. Ömer Koha derinden nesefes alıb, bayağdan qınından yarıyacan siyirdiyi xenceri şaqqltı ile qınına qoydu.

-Besdi

Nökerler el saxladılar.

O eskini mene verin! (Şıhlı, 2011, 27-28)

Azerbaycan'da 19. Yüzyılın ikinci yarısında halk arasında yürürlükte olan töreye göre bir şahsa ceza vermek için onun suçunun sabit olması, delil ve ispatlarla desteklenmesi gerekmektedir. Öte yandan romandaki hadiseye göre geline ait iç çamaşırını birileri tarafından çalınmışsa, o vakit düşmanın kimliğini ve niyetini tam olarak bilmek gerekir. Suçsuz bir şahsı öldürerek cezalandırmak yıllar sürecek bir kan davasının fitilini ateşlemek demektir. Bu yanlış tavır, belki de hasım iki gruptan onlarca insanın ölümüne yol açacaktır. Basiretli bir sivil toplum lideri, köyün kanaat önderi konumundaki Ömer Koha mertçe tavır sergileyerek gerçeği ortaya çıkarmak için çaba sarf eder.

Aradan yıllar geçtikten sonra benzer bir hadise ile karşı karşıya bulunan Ömer Koha yine zor bir karar vermek durumunda kalır. Torunu Eleddin'in hangi sebeple öldürüldüğü konusunda tereddüt içinde

⁵ Koxa: Rusya'da muhtar veya köy başkanı için kullanılan unvandır.

kalmış, bir türlü kesin hükme varamamıştır. Onu kaygılandıran durum gencin namert kurşunuyla öldürülmüş olma ihtimalidir. Derin düşüncelerin ardından yakından tanıdığı Alqazahlıların bunu bilerek yapmayacaklarına kanaat getirir. Bu hadise kasten yapılmadıysa o vakit faili bağışlamak uygun olacaktır. Ömer Koha, hadisenin “kaza sonucu ölüm” olduğu fikrine vararak liderlik ettiği Algazahlıları sakinleştirir. Sülalenin tüm bireyleri aksakallarının verdiği karara saygı duyarlar. Benzer saygılı tutum Çıraglılar sülalesinin yöneticisi konumundaki Güllü Hanım’a da gösterilmiştir. Müellif tecrübeli ve akil yöneticilerin taleplerini sülalenin adeta kanun gibi uyguladığına dikkat çeker. Bu tablo Sovyetler Birliği kurulmadan önceki Azerbaycan Türk toplumunun gerçekçi görüntüsünü aksettirir. Böylece Şıhlı, eski düzenin değişmekte olduğunu, eski nesil ile yeni nesil arasında anlayış farkı belirlediğini hissettirir.

Yaşlı nesle mensup Ömer Koha’nın hadiseler karşısındaki tavrı ataerkil toplum yapısından kaynaklanan törelere uyma düşüncesidir. Ancak orta nesle mensup olan Şamil ile Hasan iki zıt kutup arasında gidip gelen, eski ile yeni toplum hayatı arasında seçim yapmakta zorlanan şahıslardır.

Romanın kurgusu gereği Ömer Koha’nın ölmesi milli yaşam tarzı ile ahlak kurallarının gözden düşmesi olarak değerlendirilebilir. Onun ölümünden sonra eski değerlerin terk edildiği ve yeni neslin Sovyet tesirine daha fazla girdiği görülür. Güllü Arvat aracılığıyla Koha’nın yokluğunda Sovyetleşme döneminde milli hususiyetlerin gittikçe gözden düşmesi ve ardından faciaya dönüşmesi anlatılır. Şıhlı eserde geçmiş zaman ile şimdiki zamanı başarıyla mukayese eder. Böylece Çıraglılar ile Algazahlıların Sovyet öncesi ve sonrası hayat tarzlarını karakteristik yönleriyle gözler önüne serer. Sovyetleşme döneminde kaybedilen değerler, yok olan manevi dünya yaklaşan facianın ayak sesleri olarak değerlendirilir. Böylece kitabın isminin *Ölen Dünyam* olarak belirlenmesinin sebebi açıklanmış olur. Müellif sınıflar arası çatışmanın şiddetlendiği bu dönemin kaotik durumunu, ciddi toplumsal sorun olarak öne çıkarır. Toplumdaki sınıf mücadelesi sürecini milli varlığı yok eden sosyal bir travma olarak sunar. Sovyet ihtilali uğrunda sergilenen mücadelenin milletin faydasına olmadığını savunan yazar, Rus sömürgecilik siyasetinin farklı bir versiyonu olan bu ihtilalin çok acemice uygulandığını belirtir. İsmail Şıhlı’nın kurguladığı Ömer Koha, Güllü Arvad, Çapıg Emrah, Hesen Ağa, Şemiddin, Halay Bey gibi milli ve tarihi değerlerden güç alan karakterler, Sovyet ihtilalini kabul etmeyen şahıslardır. Müellif, Sovyet döneminin gerçek yüzünü yukarıda isimleri sıralanan karakterlerin tavır ve tutumları aracılığıyla realist yaklaşımla tasvir eder. Bununla birlikte rejimin kendi sömürgeci emellerini perdelemek için yapay biçimde ortaya attığı “sınıflar arası çatışma” olgusunun toplumda yeterli karşılığı bulunmadığını vurgular. (Salamoğlu, 2012, 210-211)

İsmail Şıhlı kendine mahsus dil ve üslup özellikleri bulunan bir müellif sıfatıyla Azerbaycan edebiyatına dikkate değer katkıları olan bir isimdir. Bilhassa Algazahlıların ve Çıraglıların sürgüne gönderilmesinin tasviri sırasında kullandığı orijinal söylemiyle okuyucunun merak ve ilgisini esere yönlendirmeyi başarmıştır. Başvurduğu ifade biçimiyle okurda insani özellikleri harekete geçirmiş, haksızlığa uğrayanlara karşı sevgi ve merhamet duyguları uyandırmıştır. Yazar, yük vagonuna doldurularak sürgüne gönderilen masumların insanlık dışı muameleye maruz kalmasını baskıcı Sovyet yönetiminin suçu olarak görmektedir.

Güllü Hanım’ın kendi benliğinde halk adına sergilediği sabır, tahammül ve metanet ile etrafına bu kavramları tebliğ eden sözleri onun milli ve tarihi değerlere olan bağlılığını gösterir. Güllü Arvad yük vagonlarında kötü şartlar altında zorunlu yolculuğa çıkarılan insanların menzile selamete varması için canla başla çalışır. Bu tablo kendini insanlık için feda etme duygusu taşıyan Azerbaycan Türk toplumundaki bazı bireylerin tarihi ve milli değeri olarak tasvir edilir.

Rusya’daki sosyalizm ideologları birbirinin hasmı gibi göstermeye çalıştıkları toplumsal zümreleri çatıştırmış, “sınıflar arası kavga” söylemini sürekli tekrarlayarak bunun toplumsal bilinçaltında kök salmasına vesile olmuşlardır. Toplumda milli birlik düşüncesini diri tutmaya çalışan Şıhlı, “sınıf çatışması” algısını toplumsal bilinçaltından uzaklaştırmaya çalışarak milli birlik idealinin yeniden vücut bulmasına çaba harcamıştır. Müellif eserde Halay Bey ile Çoban Keremeli arasındaki yardım ilişkisini anlatarak zümreler arasında çatışmadan çok yardımlaşmanın bulunduğunu göstermeye çalışır. Açlığın hüküm sürdüğü zorlu günlerde Halay Bey, hiçbir çıkar gözetmeksizin Çoban Keremeli’nin ailesine ve akrabalarına sahip çıkar. Onların açlık ve zaruret içinde yaşamasına kayıtsız kalmayarak hayati yardımlarda bulunur. Ne ilginçtir ki yıllar sonra Halay Bey hükümet nezdinde kaçak durumuna düşer. Çoban Keremeli bu durum karşısında kendi hayatını tehlikeye atarak yardım eder. Hakkında kurşuna dizilme kararı verilmiş Halay Bey’i Sovyet kolluk kuvvetlerinden saklayarak yıllar önce yapılmış yardımın karşılığını verir.

Şıhlı’nın ön plana çıkardığı karşılık beklemeden yardımlaşma düşüncesi, insanlığın henüz ölmediğini, toplum fertleri arasındaki ilişkilerin merhamet ve saygıya dayandığını göstermektedir. Sovyet yönetiminin sınıflar arası mücadele siyaseti toplum arasında kin ve nifak tohumu ekip insanları zıt kutuplardaki düşman haline getirdiği için çok zararlıdır. Roman baş karakterleri Sovyet hükümetinin

uyguladığı sınıflar arası ayrımcılık siyasetinin amacını doğru biçimde idrak ediyorlardı. Çoban Keremeli içindeki milli hissiyatla bilinçaltında da olsa Sovyet hükümetine karşı bir direnç ve ret düşüncesi taşıyordu. Diğer önemli bir figür olan Çapıg Emrah da benzer düşüncelere sahipti. Müsavat hükümetinde subay olan ve Sovyet hükümeti tarafından arananlar listesinde bulunan Çapıg Emrah rejimin insanlık dışı uygulamalarını, sömürgeci siyasetini, milli değerlere olan düşmanlığını yakından bilmekteydi. (Salamoğlu, 2012, 214-215)

6. Sonuç

Azerbaycan edebiyatında hikâye ve romanlarıyla ün kazanmış İsmail Şihli Kazak ilçesinde dünyaya gelmiştir. Zengin edebiyat geleneğine sahip Kazak kültür muhitinde büyüyen Şihli edebiyat dünyasına adımını şiirle atar. İlk nesir eserleri 1940'lı yılların sonunda matbaa yüzü gören edibin ağırlıklı olarak savaş mevzusunu işlediği görülür. "Konserv Kutuları", "Seheri Gözleyirdik", "Kerç Sularında" adlı hikâyelerinde savaşın insan psikolojisinde ortaya çıkardığı türlü sorunları ele alır. Billhassa *Ayrılan Yollar* romanı çok sayıda olumlu eleştirinin yönetildiği bir örnektir. Sosyalizm realizmi ilkeleri doğrultusunda kaleme alınan ilk eseri *Deli Kür* Azerbaycan edebiyat dünyasında başarılı romanlar arasında yer alır. Eserin baş kısmında Çar hükümetinin Azerbaycan'ı ele geçirip sömürge toprakları haline getirmesi anlatılır. Romanda tarihi hadiselerin yaşandığı dönemdeki toplumsal psikoloji ve cemiyetteki tezatlar yetkinlikle tasvir edilir. Ayrıca sınıflar arası çatışma realist sahneler ve ifadeler vasıtasıyla verilir.

1947 ile 1948 yıllarında basın dünyasında yerini alan Hekimin Nağlı, Kerç Sularında, Seheri Gözleyirdik, Haralisan Ay Oğlan ve Konserv Qutuları isimli hikayelerinde doğrudan doğruya savaş ile savaşın ortaya çıkardığı çeşitli problemleri anlatır. Bu örnekler dikkatli gözle incelendiğinde Şihli'nun hikaye konularını bizzat tanık olduğu cephe önü ile cephe gerisinin çarpıcı hadiselerinden seçtiği, sıcak savaşı canlı ve gerçekçi sahneler halinde tasvir ettiği görülür. 1950 yılında *Kerç Sularında* adlı ilk hikaye kitabı matbaa yüzü görür (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007, 154). İlk ürünlerinde yakından tanıdığı insanları, tanıklık ettiği hadiseleri tabii dil ve kendine özgü bir üslupla anlatır. Eserlerindeki tasvir ve tahkiyelerinde basit açıklamalar yapmadığı, durumu tablolar halinde gözler önüne serdiği görülür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yılları konu alan *Ayrılan Yollar*'da Azerbaycan köy hayatında ortaya çıkan köklü yenilikler gözler önüne serilir. Toplum yapısı ve insan ilişkileri realist bakış açısıyla anlatılır. Kaotik savaş yıllarının ardından beliren sosyal ve manevi sıkıntılar tasvir edilir. Şihli'nun *Ayrılan Yollar*'ı önceden yazılan köy temalı romanlardan farklı üslup ve içerikte yazılmıştır. Eser, olayların dinamikliği, dramatik unsurlar taşıması, çatışmanın keskinliği gibi özellikleriyle dikkat çeker. Romanda geleneksel köy hayatını sürdürmek isteyenlerle köyün çağdaşlaşmasını isteyenlerin mücadelesi tasvir edilir. Bu amansız mücadele Şihli'nun yazarlık yeteneği sayesinde eser boyunca kontrollü biçimde şiddetlenerek sürer. Eski ile yeni arasındaki çarpışmanın zamanla "insan yaratılışı" ve "dünya görüşü" arasındaki çatışmayı da içine aldığı görülür. Sosyalizm realizminin karakteristik özelliklerini bünyesinde barındıran *Ayrılan Yollar*, yeni toplumun ve Sovyet ekonomik sisteminin işleyişini açıkça gösterir. Eser Azerbaycan edebiyatında 1960 nesrinin temel ilkelerine yakın bir bakış açısıyla yazılmıştır. Sovyet sisteminin dayattığı katı kuralların dışına çıkmayı başaran İsmail Şihli, kendi sanat ve dünya görüşünü yansıtan eserler kaleme alabilmiştir. Roman, Azerbaycan toplumundaki çalışma hayatını, emeğiyle geçinen insanların türlü sorunlarını dile getirmenin ötesinde sıradan insanın iç dünyasını gözler önüne serer.

Şihli'ya roman vadisinde şöhret kazandıran eserlerinden biri de *Deli Kür*'dür. 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başlarında Kür nehri yakınlarındaki bir köyde gelişen olayların anlatıldığı romanda Azerbaycan'da beliren keskin değişiklikler semboller aracılığıyla tasvir edilir. Şihli'nun eserde Sovyet ihtilalinden önceki Azerbaycan toplum hayatını peşin hükümler ve ideolojik yaklaşımlardan uzak biçimde anlattığı görülür. Bununla birlikte romanda Sovyet resmi görüşünün etkisi yine de hissedilmektedir. Kalem ürünlerinde ülkesinin hem inanış ve efsanelerini, hem de örf ve adetlerini gözler önüne seren Şihli, bu tavrıyla Azerbaycan halkının manevi dünyasını yakından tanıdığını göstermektedir.

Ölen Dünyam romanının ana ekseninde 1920'li yılların olayları yer alır. Müellif romanın şahıs kadrosunu manevi ve ahlaki özelliklerini de göz önünde bulundurarak yetkinlikle kurgulamıştır. Eserde Sovyetleşme yıllarında yitirilen değerler, yok olan manevi dünya tasvir edilerek milli kimliğin tehlike altında olduğu bildirilir. Bu tavrıyla kitabın isminin *Ölen Dünyam* olarak belirlenmesinin nedeni açıklanmış olur. İsmail Şihli sınıflar arası çatışmanın şiddetlendiği bu yılların kaotik durumunu, okuyucuya ciddi toplumsal mesele olarak sunar. Azerbaycan Türk halkındaki sınıf mücadelesi sürecini milli varlığı yok eden sosyal bir travma olarak nitelendirir. Sovyet ihtilali için verilen mücadelenin milletin yararına olmayacağını iddia eden müellif, Rus sömürgeciliğinin farklı bir biçimi olan bu ihtilalin çok acemice uygulandığını

hissettirir. Başarılı eserleriyle dikkat çeken İsmail Şıhlı kendine mahsus romancı kimliğiyle Azerbaycan edebiyatına önemli katkılar sağlamış bir isimdir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Sedat (2001). Deli Kür Romanının Kültürel Altyapısının İncelenmesi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 105-110.
- Adıgüzel, Sedat (2004). İsmail Şıhlı'nın Ayrılan Yollar Romanı ve Sosyalizm Realizmi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, 115-122.
- Adıgüzel, Sedat (2007). *Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri (Hikaye ve Roman)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Adıgüzel, Sedat (2018). *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatları El Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Alışanov, Tehran (1999). *Azerbaycan Yeni Nesri*. Bakı: Elm Neşriyyat.
- Akpınar, Yavuz (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Barmanbay, Afina (2020). *Azerbaycan Romantik Edebiyatında Vatan*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Ceferov, Nizami (2004). *Klasiklerden Müasirlere*. Bakı: Çaşıoğlu Yayınları.
- Ceferov, Nizami (2019). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihinin Etütleri*. İstanbul: Zengin Yayıncılık.
- Erol, Ali (2014). Ali Abbas Müznib'in Eserlerinde Romantik Tavrı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 14/2, 57-72.
- Hüseynoğlu, Tofiq (2000). *Söz - Tarihın Yuvası*. Bakı: Azərneşr.
- Memmed, Tahire (2020). *Milli Kimlik ve Bedii Metn*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Qasımzade, İntiqam (2005). *İsmail Şıxlı Seçilmiş Eserleri*. Bakı: Şerq-Qerb.
- Müşfik, Şahane (2019). *Yaddaşlarda Ebedi Yaşayan Senetkar: İsmail Şıxlı*. 525. Gezet, 13.03.2019, <https://525.az/news/116754-yaddaslarda-ebedi-yasayan-senetkar-ismayil-sixli>
- Müasir Azerbaycan Edebiyyatı* (2007). Bakı: Bakı Dövlət Üniversitesi Yayınları.
- Salamoğlu, Teyyar (2012). *Müasir Azerbaycan Edebiyyatı*. Bakı: Azerbaycan Pedaqoji Universiteti Neşriyyatı.
- Swietochowski, Tadeusz (1988). *Müslüman Cemaatten Ullusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*. (Çev.; Nuray Mert), İstanbul:Bağlam.
- Şıxlı, İsmail (1986). *İsmail Şıxlı Seçilmiş Eserleri*. 1. Cild, Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Şıxlı, İsmail (2005). *İsmail Şıxlı Seçilmiş Eserleri*. 1. Cild, Bakı: Şerq-Qerb.
- Şıxlı, İsmail (2011). *Ölen Dünyam*. Bakı: Qanun Neşriyyat.